

Sosyal Baskınlık Yönelimi Ahlaki Standartları Farklı Ahlaki Temeller Boyunca Perdelyor: Ahlaki Geri Çekilmede Bireysel Farklılıklar

Özgen Yalçın

Connecticut Üniversitesi

Özet

Bu araştırmanın amacı, farklı ahlaki temeller (adalet/karşılıklılık, zarar verme/bakım, saflık/kutsallık, otorite/saygı ve iç grup/sadakat) içinde tanımlanan ahlaki ihlallere tanık olanların ahlaki geri çekilmelerinde rol oynayan bireysel değişkenleri ele almaktır. Araştırmada örgütlere bağlı bireylerin gerçekleştirdiği ahlaki ihlallere odaklanılmış ve siyasal meselelerde ahlaki geri çekilmede kritik öneme sahip olduğu düşünülen siyasal ideoloji, sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkecilik, dindarlık ve ahlaki kimliğe verilen önemin ahlaki geri çekilmeyle ilişkisi değerlendirilmiştir. Aydın ilinde öğrenimini sürdürmekte olan 512 gönüllü üniversite öğrencisinin katıldığı araştırma sonucunda farklı ahlaki ilkelerin ihlal edildiği koşullar boyunca ahlaki geri çekilmenin, içselleştirilmiş ahlaki kimlik arttıkça tutarlı bir biçimde azaldığı ve sosyal baskınlık yönelimi arttıkça tutarlı bir biçimde arttığı bulunmuştur. Ele alınan diğer bireysel değişkenlerin farklılaşan ahlaki temeller içinde tutarlılık göstermediği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Ahlaki geri çekilme, ahlaki temeller, sosyal baskınlık yönelimi, yetkecilik, dindarlık, siyasal görüş, ahlaki kimlik

Abstract

The aim of the present study was to investigate individual differences in moral disengagement of the bystander across moral violations that defined in different moral foundations (i.e., harm/care, justice/reciprocity, authority/respect, purity/sanctity and in-group/loyalty). The study focused on moral violations conducted by the people in the organizations, and accordingly investigated the associations of moral disengagement with political ideology, social dominance orientation, right-wing authoritarianism, religiosity, and self-importance of moral identity which were considered crucial for moral disengagement in the context of political issues. A total of 512 graduate students participated in the study. The results showed that moral disengagement consistently decreases with increasing internalized moral identity, while it increases with decreasing social dominance orientation across moral violations defined in different moral foundations. Analyzes revealed no similar pattern for political ideology, right-wing authoritarianism and religiosity.

Key words: Moral disengagement, moral foundations, social dominance orientation, authoritarianism, religiosity, political ideology, moral identity

Yazışma Adresi: Dr. Özgen Yalçın, Connecticut Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Storrs, CT, ABD

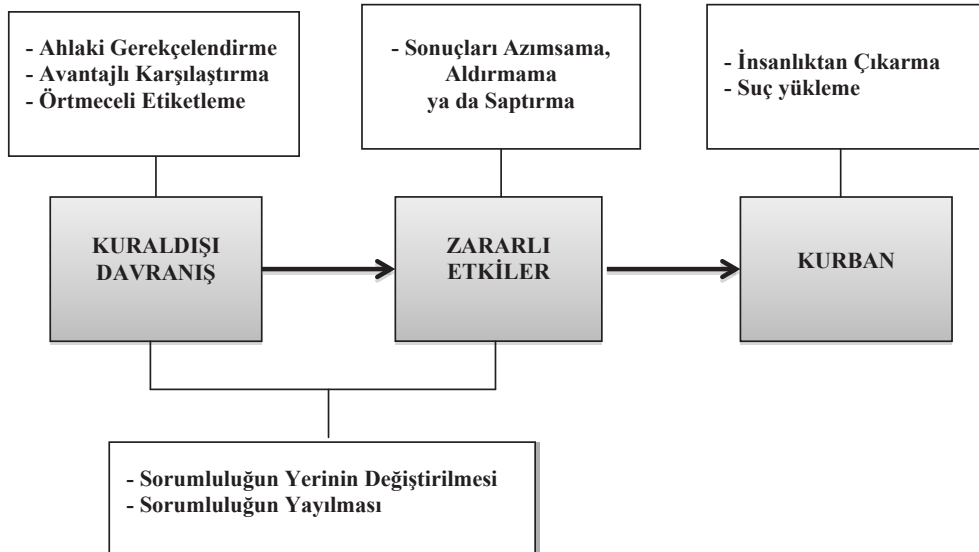
E-posta: ozgen.yalcin@uconn.edu

Yazar Notu: Bu araştırma yazarın Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı'nda tamamladığı doktora tez çalışmasının bir kısmından üretilmiştir. Bu çalışmaya katkılarından ötürü Doç. Dr. Derya Hasta, Prof. Dr. Nebi Sümer ve Prof. Dr. Zehra Yaşın Dökmen'e teşekkür ederim.

Hükümetlerin ve benzeri örgütlerin, soykırımlar, kitlesel katliamlar, hukuksuzluk, yozlaşma gibi yıkıcı kararlarında ve eylemlerinde bu kararlara ve eylemlere tanıklık edenlerin rolü oldukça önemlidir. Örneğin, tanıkların pasifliği ve uymacılığı, organizasyonları bu eylemleri sürdürme konusunda cesaretlendirebilir (Staub, 1993; 2003), hatta tanıklar partizanca davranarak (Lewis ve Nesselroth, 2014) ya da üstlerine itaat ederek (Kelman ve Hamilton, 1989) eylemlerin ve kararların ahlaki içeriğine aldırılmaksızın kamuoyu desteği sunabilir ve söz konusu örgütlerin devamlılığına katkıda bulunabilir. Peki, insanlar ahlaki değerlerine uygun olmamasına karşın nasıl olur da bu türden örgütleri desteklemeye devam edebilirler? Bireylerin, örgütlerin ahlaki ihlallerine tanıklık edip de bunları görmezden gelmelerinde hangi sosyo-bilişsel süreçler rol oynar? Bu bağlamda, ahlaki geri çekilme kuramını tanıklar için yeniden yorumlayan önceki çalışmalar, ahlaki geri çekilme mekanizmalarının, insanların tanık oldukları ahlaki ihlallerden geri çekilmelerini sağlayabildiğini göstermiştir (Grussendorf, McAlister, Sandstrom, Udd ve Morrison, 2002; Jackson ve Gaertner, 2010; Jackson ve Sparr, 2005; Leidner, Castanol, Zaiser ve Giner-Sorolla, 2010; McAlister, 2001; McAlister ve ark., 2006). Bu çalışmalardan çıkarılabilecek bir sonuç, ahlaki ihlallerde tanıklıkta ahlaki geri çekilmeye ilişkin farkındalığı artırmanın, karşıt grup-

ların birbirini anlaması ve sürdürülebilir bir demokrasi için bireysel düzeyde alınabilecek önlemlerde kritik bir öneme sahip olduğuna ilişkindir. Bu çalışmanın amacı da, tanık olunan ahlaki ihlallerde ahlaki geri çekilmeyle ilişkili bireysel değişkenlerin saptanması yoluyla bu farkındalığa ve alınabilecek olası önlemlere kuramsal bir altyapı sağlamaktır.

Bandura'ya göre (1990a), insanlar yaptıkları şeyleri benlik doyumu ve bir benlik değeri duygusu kazanmak için yaparlar. Bunu sağlamak için gelişimin erken dönemlerinde dışsal baskılar ve sosyal yaptırımlarla davranışlarını düzenlerken, ileriki dönemlerde, sosyalleştirme süreciyle birlikte, ahlaki davranışa ilişkin benlik yaptırımlarına rehberlik eden ahlaki standartları benimseyerek içselleştirilmiş kontrol geliştirirler ve eylemlerini benlik yaptırımlarıyla düzenlemeye başlarlar (Bandura, 1986; 1999). Böylece, insanlar kendilerini suçlamaktan kaçınmak için ahlaki ihlallerden kaçınırlar. Ancak, ahlaki standartlar, davranışın sabit içsel düzenleyicileri değildir (vicdan ve süperego açıklamaları bu kapsamda değerlendirilebilir) ve benlik yaptırımları etkinleştirilmedikçe davranış etkilemezler. Bu düzenleyici benlik yaptırımlarının yani ahlaki tepkilerin, acımasız davranıştan geri çekilmesine yol açan birtakım psikolojik süreçler vardır (Bandura, 1986; 1990a; 1999). Bireyin kendini değerlendirme tepkilerini, sansürlenebilen

Şekil 1. Benlik Düzenleme Sürecinde Ahlaki Benlik Yaptırımlarının Farklı Noktalarda Seçici Bir Biçimde Etkinleştirilmesine ya da Zarar Verici Davranıştan Geri Çekilmesine Aracılık Eden Mekanizmalar (Bandura, 1986, s. 376; Bandura ve ark., 1986, s. 365).

davranışlarından ayırabildiği sekiz araç, ahlaki geri çekilme mekanizmaları olarak isimlendirilmiştir (Bandura, 1986; 2004; Bandura, Underwood ve Fromson, 1975). Bunlardan, (1) *ahlaki gerekçelendirme*'de kişi, zarar verici davranışı bilişsel olarak yeniden yapılandırarak, uygunsuz davranışın daha yüksek bir sosyal ya da ahlaki amaca/değere hizmet ettiğini düşünerek, yani anlamını değiştirerek saygıdeğer hale getirir. (2) *Avantajlı karşılaştırma*, kişinin kendine kabul ettirmede zorlandığı acımasız davranışları, diğer acımasız davranışlarla karşılaştırması sonucunda kendi davranışını haklı, hatta bazı durumlarda iyiliksever olarak göstermesidir. (3) *Örtme-celi etiketleme*'yle kuraldışı davranış maskelenir ya da saygıdeğer bir görünüm kazanır; zararlı edimler dolambaçlı laf kalabalığıyla yumuşatılır ve böylece davranışta bulunanlar bu zararlı edimin failliklerinden kurtulmuş olurlar. (4) *Sorumluluğun yerinin değiştirilmesi*'yle insanlar eylemlerinin kendi iradelerine bağlı olmadığını, otorite figürlerinden kaynaklandığını düşünürler ve böylece eylemlerinin gerçek failleri olmadıklarına inandıklarından, kendilerini yasaklayıcı tepkiler vermezler. (5) *Sorumluluğun yayılması*'nda bir grubun ortaklaşa yaptığı ahlaki ihlalde gruptaki bireyler işbölümü yapar, kimse yapılan davranıştan tek başına sorumlu olmamış olur. (6) *Sonuçları azımsama, aldırnama ya da saptırma*'da insanlar eylemlerinin neden olduğu zararı azımsar ya da onunla yüzleşmekten kaçınırlar. (7) *İnsanlıktan çıkarma*'da kişi karşısındakini kaygıları, duyguları ya da umutları olan bir insan olarak görmemeye başlar, dolayısıyla insan olmayan, insandan daha aşağı olan birine yönelik eylemlerde ahlaki kurallar geçerli olmaz. (8) Son olarak, *suç yükleme*, kurbanların kendi çektikleri acılara kendilerinin neden olduğuna, acımasız davranışın suçlusu olduklarına ilişkin inançtır. Bandura'nın (1986) ahlaki bir ihlalin odağındaki üç unsur olarak kabul ettiği kuraldışı davranış, bu davranışın yol açtığı zararlı etkiler ve davranışa maruz kalan kurban için farklılaşan mekanizmalar Şekil 1'de gösterilmektedir.

Ahlaki faillik, eyleyen olmanın yanı sıra, tanık olmayı, dolayısıyla eyleme tutum, değerlendirme ya da görüş bildirme aracılığıyla müdahil olabilmeyi de içerdiğinden; ahlaki geri çekilme kavramsallaştırması, ahlaki bir ihlale tanık olmada da kullanılmıştır (Grussendorf ve ark., 2002; Jackson ve Gaertner, 2010; Jackson ve Sparr, 2005; Leidner ve ark., 2010; McAlister, 2001; McAlister ve ark., 2006). Ancak, ahlaki geri çekilme çalışmalarında ve ahlaki geri çekilmeye tanıklık çalışmalarında iki önemli eksiklik dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki, bu çalışmaların yalnızca tek bir ahlaki temeli (zarar verme/bakım) dikkate almış olmaları; ikincisiyse Detert, Treviño ve Sweitzer'in (2008) de belirtmiş olduğu gibi, ahlaki geri çekilmeyle ilişkili bireysel ve durumsal değişkenlerin ele alındığı sınırlı sayıda çalışma olmasıdır.

Farklı Ahlaki Temelerde Ahlaki Geri Çekilme

Haidt ve arkadaşları (Haidt ve Joseph, 2004; Haidt ve Graham, 2007; 2009) kültürlerin ahlaki sistemlerini üzerine kurduklarını öne sürdükleri evrensel yapıları, *ahlaki sezgi sistemleri* ya da *ahlaki temeller* olarak isimlendirmiş, önceki araştırmacıların, özellikle de Shweder'in (örn., Shweder, Much, Mahapatra ve Park, 1997) görüşlerini antropolojik, evrimsel ve sosyolojik bağlamlarda tartışarak Ahlaki Temeller Kuramı'nı geliştirmişlerdir. Bu kurama göre, doğal seçim, insan zihnini sosyal dünyanın en az beş örüntüsüne karşı doğuştan hazır hale getirmiştir. Bunları, *zarar verme/bakım verme* (bakım verme ve şefkat erdemlerini içeren, diğerlerinin acı çekmesine ilişkin kaygılar), *adalet/karşılıklık* (adil olmayan davranışlara, aldatmaya ve adalet ve hakların daha soyut düşüncelerine ilişkin kaygılar), *iç grup/sadakat* (sadakat, kendini feda etme ve hainlere karşı uyanık olma gibi grup üyeliğinin getirdiği zorunluluklarla ilgili kaygılar), *otorite/saygı* (itaat, saygı ve rol temelli görevlerin yerine getirilmesi gibi sosyal düzen ve hiyerarşik ilişkilerin getirdiği zorunluluklarla ilgili kaygılar) ve *saflık/kutsallık* (namus, sıhhatlilik ve arzuların kontrol edilmesini içeren, fiziksel ve ruhsal bulaşıcı hastalıklarla ilgili kaygılar) olarak sınıflandırmışlardır (Haidt ve Graham, 2009)¹. Bu ahlaki temellerin ahlaki duyguları harekete geçirdiği, ahlaki duyguların da ahlaki yargı ve davranışları yordadığı öne sürülmüştür.

İnsanlar yalnızca zarar verme için değil, diğer ahlaki temeller içinde tanımlanmış (örn., saflık/kutsallık) ahlaki ihlaller için de, ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanabilirler (Yalçın, 2014). Bu çalışmada, ahlaki ilkelerin ihlaline tanık olanların ahlaki geri çekilmesinde hangi bireysel değişkenlerin rol oynadığı ve bu bireysel değişkenlerin farklı ahlaki temeller boyunca benzer bir örüntü izleyip izlemediği araştırılmıştır.

Ahlaki Geri Çekilmenin Bireysel Değişkenlerle İlişkisi

Ahlaki geri çekilmeyi etkileyen bireysel özellikler neler olabilir? Bu soruya yanıt arayan araştırmacılar, ahlaki geri çekilmenin saldırganlık eğilimi (Bandura ve ark., 1996; 2001); empati, ahlaki kimlik, kinizm ve denetim odağı (Detert ve ark., 2008); yetkeci kişilik ve sosyal baskınlık yönelimi (Jackson ve Gaertner, 2010) ve adil dünya inancıyla (Schlenker, Chambers ve Le, 2012) ilişkisini göstermiştir. Ahlaki geri çekilmeyi etkileme olasılığı olan bütün bireysel değişkenleri ele almak, bu araştırmanın gerçekleştirilebileceğinin ötesindedir. Bu çalışmada siyasal otorite konumunda yer alan bireylerin

¹ 2012'den sonra araştırmacılar bunları farklı bir biçimde sınıflandırmışlardır. Bunlar, bakım/zarar verme, adalet/aldatma, sadakat/ihanet, otorite/yıkıcılık, kutsallık/yozlaşma ve ek olarak özgürlük/baskılamadır. (Graham ve arkadaşları, 2012).

gerçekleştirdiği ahlaki ihlaller ele alındığından, siyasal meselelere ilişkin olarak deneyimlenen ahlaki geri çekilmede kritik öneme sahip olduğu düşünülen bireysel değişkenler tercih edilmiştir. Bu odak noktasından kabataslak bir akıl yürütme yapılarak şu önermelere ulaşılabilir: (1) Örgütsel bağı olan bir öznenin gerçekleştirdiği ahlaki ihlaller, bu ihlale tanık olan birey tarafından büyük olasılıkla hem siyasal hem de ahlaki bir mesele olarak algılanacağından siyasal ideoloji bireylerin bu türden yargılarında rol oynayabilir. (2) Örgütsel bağı olan bir ahlaki ihlal öznesinin, örgütün niteliğine bağlı olarak kurulu otorite ya da ahlaki ihlal nesnesinden daha baskın algılanma olasılığı öngörülebilir. (3) Ahlaki ihlal öznesinin dine ilişkin algıları, etik merkezci bir çerçeveye sağlayabilir. (4) Ahlaki kimliğe yüksek derecede önem verme, meselenin ahlaki ihlalin nesnesinden ve öznesinden bağımsız olarak, siyasal boyutundan daha çok, ahlaki boyutta değerlendirilmesine de yol açabilir. Aşağıda açıklanan bu önermelerde; siyasal ideoloji, sağ kanat yetkencilik, sosyal baskınlık yönelimi, ahlaki kimliğe verilen önem ve dindarlık ahlaki geri çekilmede farklılaşmalara yol açabilecek bireysel değişkenler olarak öne sürülmektedir.

Siyasal İdeoloji ve Ahlaki Geri Çekilme. Araştırmacılar ideolojilerin ve dinlerin insanlık dışı davranışlarda anlaşılması güç, tetikleyici bir rolü olabildiğini belirtmektedir (örn., Bandura, 1990a; 2004; Eagleton 1991/1996; Ergil, 2000; Kelly, 1998). Örneğin, Staub'a (1999) göre, ideolojiler temel ihtiyaçların karşılanmasında etkili birer araçtır ve soykırım ya da diğer kolektif şiddet biçimlerinin hemen her zaman bir parçası olmuştur. Peki, özelde ideolojiler acımasız davranışta nasıl bir rol oynamaktadır? Farklı siyasal ideolojilere sahip olmanın ya da sahip olunan farklı siyasal geleneklere bağlılık düzeyinin, acımasız davranış üzerinde bir etkisi olabilir mi? Bu soruyu ahlaki geri çekilme bağlamında tartışan çalışmaların sonuçlarının tutarsız olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yapılan bir çalışmada, ilkeli ideolojilere bağlılık ile ahlaki geri çekilme arasında olumsuz yönde ılımlı bir ilişki olduğu saptanırken (Schlenker, 2008); diğer bir çalışmada, farklı ideolojilere sahip bireyler arasında ahlaki geri çekilme açısından herhangi bir farka rastlanmamıştır (Jackson ve Gaertner, 2010). Bu çalışmada ise ahlaki ihlal öznelere devlete bağlı kurumlar olduğundan, siyasal ideolojinin bir rolü olabileceği; çünkü işin içine grup bağları girdiğinde durumun ahlaki-evrensel niteliğinden sıyrılarak, siyasal-grup temelli bir nitelik kazanabileceği düşünülmüştür.

Ek olarak, bu çalışmada diğer ahlaki temeller için de ilgili değişkenler arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Haidt ve Hersch (2001), muhafazakârların cinsel meseleleri ahlakla ilişkili bulma olasılıklarının liberallerden daha fazla olduğunu, bunu kendilerine açıklarken daha fazla

“ahlaken afallama” hissettiklerini, bu farkın homoseksüellikte en yüksek, tarafların razı olduğu anlaşılmalı enestete ise en düşük olduğunu göstermiştir. Nitel yöntem kullanılarak yapılan diğer bir çalışmada, muhafazakârların sosyal hiyerarşiye saygı, iç gruplara bağlılık ve saflık/kutsallıkla ilgili ahlaki sevgileri vurguladıkları; liberallerin ise zarar verme ve adaletle ilgili ahlaki sevgilere daha fazla önem verdikleri bulunmuştur (McAdams ve ark., 2008). Yukarıda söz edilen araştırmalardan yola çıkarak, sol siyasal görüşten olanların zarar verme/bakım ve adalet/karşılıklılık temellerinin ihlaline daha duyarlı olup bu temellerin ihlalinde; sağ siyasal görüşten olanların ise saflık/kutsallık, iç grup/sadakat ve otorite/saygı temellerinin ihlalinde daha az ahlaki geri çekilme yaşamalarını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Ahlaki Geri Çekilme.

Sosyal baskınlık yönelimi (SBY) adı verilen arzu, bir kişilik değişkeni olarak, bir kişinin gruplar arasında eşitsizlik ya da eşitlik olması yönündeki tercihinin genel tutumsal yönelimi –ya da bu tercihe verdiği örtük değer– olarak tanımlanmaktadır (Pratto ve ark., 1994; Pratto, 1999). Diğer bir ifadeyle, “bireylerin grup temelli hiyerarşiye ve ‘üstün’ grupların ‘aşağı’ gruplar üzerindeki baskınlığına duydukları arzu ve verdikleri desteğin derecesidir” (Sidanius ve Pratto, 1999, s.48). “Üstün” ve “aşağı” gruplar, cinsiyetler, ırklar, yaşlar, futbol takımları, devletler, dinler ve benzerleri temelinde farklılaşabilir (Pratto ve ark., 2006; Sidanius ve Pratto, 1999). Pratto ve arkadaşları (2006), bu farklılıkları yaş (örneğin, yaş küçük olanların yapılan aynı iş için daha az ücret alması), *toplumsal cinsiyet* (örneğin, erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların işyerinde terfi almalarının daha zor olması) ve *keyfi olarak yaratılmış sistemler*² (örneğin, birinin Roman kökenli olduğu için işe alınmaması) olmak üzere, grup temelli hiyerarşinin niteliksel olarak farklılaştığı üç sistemde sınıflandırmıştır. Sosyal baskınlık yönelimi ile ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkiye odaklanan az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu bağlamda, Passini (2008) ahlaki dışlama ile SBY arasında olumlu yönde anlamlı ilişki bulmuştur. Jackson ve Gaertner (2010) SBY'nin savaşa verilen destek üzerindeki etkisinde ahlaki geri çekilmenin aracı etkisini göstermiştir. Diğer bir çalışmada, SBY'nin grup tutumları ile ilişkisinde insanlıktan çıkarmanın aracı bir rol oynadığı belirlenmiştir (Hodson ve Costello, 2007). Ek olarak, Costello ve Hodson (2009), SBY'si yüksek olanların göçmenleri daha fazla insanlıktan çıkarma eğiliminde olduklarını göstermiştir. Bu araştırma sonuçları doğrultusunda, bu çalışmada da SBY'nin bireylerin ahlaki geri çekilmelerinde bir rolü olması beklenmiştir.

2 İnsan yaşam döngüsüne bağlı olmayan ırk, etnik köken, ulus, sınıf ve din sosyal farklılıklar üzerine kurulmuş gruplardır.

Diğer taraftan, bu çalışma, farklı ahlaki temellerin ihlalini içeren koşullarda ahlaki geri çekilmeyi de incelemektedir. Önceki bir çalışmada, SBY'si yüksek olan bireylerin daha çok saflık/kutsallık, otorite/saygı ve iç grup/sadakat ahlaki temellerine önem verdiği gösterilmiştir (Haidt, Graham ve Joseph, 2009). Buna paralel olarak, bu çalışmada farklı ahlaki temellerin ihlal edildiği durumlarda ahlaki geri çekilmeyle SBY arasındaki ilişki incelenmiştir.

Sağ Kanat Yetkencilik ve Ahlaki Geri Çekilme. Altemeyer (1996), sağ kanat yetkenciliği, bireydeki üç farklı tutum kümesinin birlikte değişimi (diğer bir ifadeyle, algılanan kurulu otoriteler, uygun görülen hedefler ve sosyal gelenekler olmak üzere üç farklı sınıftan uyarıcıya aynı biçimde tepki verme yönelimi) olarak tanımlamaktadır. Bunlar, *yetkeci teslimiyet* (bireyin içinde yaşadığı toplum içinde kurulu ve meşru olarak algıladığı otoritelere aşırı derecede boyun eğmesi), *yetkeci saldırganlık* (kurulu otoritelere onaylanıyor biçiminde algılanan çeşitli kişilere yöneltilmiş genel saldırganlık) ve *gelenekçilik* (bireyin toplum ve kurulu otoriteleri tarafından uygun bulunuyor olarak algıladığı sosyal geleneklere aşırı bağlılığı) biçimlerinde görünür olurlar (Altemeyer, 1996). Ahlaki geri çekilme ve sağ kanat yetkencilik ilişkisine odaklanan az sayıdaki çalışmaya bakıldığında kısmen farklılaşan, ancak yetkencilik düzeyi arttıkça ahlaki geri çekilme düzeyinin de arttığı sonucunda tutarlı bulgular göze çarpmaktadır (Jackson ve Gaertner, 2010; Passini, 2008). Jackson ve Gaertner (2010), sağ kanat yetkenciliğin savaşa verilen destek üzerindeki etkisinde ahlaki geri çekilmenin aracı etkisini gösterirken; Passini (2008), yalnızca yetkeci saldırganlık düzeyi arttıkça ahlaki dışlama düzeyinin arttığını bulmuştur. Bu çalışmada ise ahlaki geri çekilmenin yetkencilikle ilişkisine farklı ahlaki temeller içinde tanımlanmış ahlaki ihlaller için ayrı ayrı bakılmıştır.

Dindarlık ve Ahlaki Geri Çekilme. Bandura (1990b; 2004), dinin bir ahlaki gerekçelendirme olarak kullanılabilirliğini belirtmektedir. Bu yaklaşımı sınavan bir çalışmada Osofsky, Bandura ve Zimbardo (2005), idam cezalarının uygulandığı eyaletlerde Amerikalı hapisane personeliyle yaptıkları görüşmelerde, dinin idam cezasını uygulamada ahlaki bir gerekçelendirme olarak nasıl kullanıldığını göstermiştir. Dinin ya da ideolojilerin acımasız davranışlarda ahlaki bir gerekçelendirme olarak kullanılabilmesinin, o dine ya da ideolojiye bağlılık gerektirdiği söylenebilir. Yani, acımasız davranışları din adına gerçekleştirdiğine inanan bireyin, dini yöneliminin güçlü olması beklenir. Diğer taraftan, dindarlık ve olumlu sosyal kişilik özellikleri, değerler ve duygusal eğilimler arasında güçlü ilişkiler olduğu gösterilmiştir (bir derleme için bkz. Saroglou, 2013). Olumlu sosyal eğilimleri güçlü bireylerin acı-

masız davranışlarda bulunma olasılığının düşük olması bu durumda bir çelişki yaratmaktadır. O halde Bandura'nın (2004) ve Osofsky ve arkadaşlarının (2005) öne sürdüğü biçimiyle dindar bireyler nasıl olur da acımasız davranışlarda bulunurlar? Din nasıl olur da acımasız davranışlarda bir gerekçelendirme olarak kullanılabilir? Bir yanıt, yetkencilik cephesinden gelmektedir. Bouchar (2009), yetkencilik, muhafazakarlık ve dindarlığın ortak noktasının otoriteye itaat eğilimi ya da yetke sembollerine olumlu tepkiler verme olduğunu öne sürmüştür. Dindarlığın bilişsel olarak hazır hale getirilmesiyle (priming) saldırganlığın (Bushman, Ridge, Das, Key ve Busath, 2007), irksal ön yargıların (Johnson, Rowatt ve LaBouff, 2010) ve etno-dini terörist eylemleri desteklemenin (Ginges, Hansen ve Norenzayan, 2009) arttığını gösteren çalışmaların yanı sıra dindarlığın olumlu sosyal eğilimlerle ilişkili olduğunu bulan çalışmalar da bulunmaktadır (örn., Pichon, Boccato ve Saroglou, 2007). Bu tutarsızlığı açıklamak üzere Van Pachterbeke ve arkadaşları (2011), yetkeci eğilimlerle dini düşüncelerin etkileşiminin güçlü bir kombinasyon yaratarak soyut deontolojinin³ daha fazla kullanılmasına yol açabildiğini göstermiştir. Yani, acımasız davranışlardan, dindarlıkta bağımsız bir kişilik özelliği olarak yetkencilik sorumludur. Ancak, dini kavramlar boyun eğicilerde örtük bir biçimde boyun eğiciliği etkinleştirmekte ve acımasız davranışlarda bulunmalarına yol açabilmektedir. Dindarlık ve ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkiyi inceleyen oldukça az sayıdaki görgül çalışma da yukarıdaki gibi çelişkili sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu çalışmalardan birinde dindarlık ve sorumluluğun yerinin değiştirilmesi arasında bir ilişkiye rastlanmazken (Hinrichs, Wang, Hinrichs ve Romero, 2012), diğer bir çalışmada dindarlığın içsel boyutu ve ahlaki gerekçelendirme arasında olumsuz yönde bir ilişki olduğu, dışsal boyutuyla arasında ise herhangi bir ilişki olmadığı belirlenmiştir (Vitell, Keith ve Mathur, 2011). Diğer taraftan, Osofsky ve arkadaşlarının (2005) dinin bir ahlaki gerekçelendirme olduğunun gösterildiği çalışması, dindarların bu yönde bir eğilimi olabileceğini akla getirmektedir. Ek olarak, dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin daha çok saflık/kutsallık, otorite/saygı ve iç grup/sadakat ahlaki temellerine önem verdikleri bilindiğinden (Haidt ve Hersh, 2001; McAdams ve ark., 2008), bu çalışmada da söz konusu ahlaki temellerin ihlal edildiği durumlarda bu kişilerin daha az ahlaki geri çekilme kullanmaları beklenmektedir.

3 Kişisel ilişkiler bağlamında olumlu sosyal kaygılarla çelişse de ahlaki bütünlük, dürüstlük ve sadakatte ısrar etmek. Örneğin, masum insanların zarar görmesini ya da öldürülmesini önlemek için bir ideolojiden vazgeçmek yerine, katı biçimde o ideolojiyi savunmayı sürdürmek (Van Pachterbeke ve ark., 2011).

Ahlaki Kimliğe Verilen Önem ve Ahlaki Geri Çekilme. Bireylerin ahlaki ilkelerinin, ahlaki yargılarının ya da ahlaki ideallerinin ahlaki davranışla bağlantısını, ahlaki benlik yaptırımlarını etkisiz hale getirerek kesin ahlaki geri çekilme mekanizmalarından kaçınılabilir mi; hiç değilse bu mekanizmaların etkileri azaltılabilir mi? Sosyal bilişsel kuram perspektifinden bu, ancak içselleştirilmiş benlik yaptırımlarının gücünün artmasıyla mümkündür (Bandura, 1999). Ahlaki anlayışın ahlaki davranışla tutarlılığına Blasi (1993), ahlaki kimlik perspektifinden yaklaşmıştır. Ona göre, ahlaki anlayışın ahlaki davranışa dönüşmesinde bu türden bir tutarlık ancak ahlaki anlayışın bir kişisel sorumluluk yargısına dönüşmesiyle olasıdır; ahlaki sorumluluk, bireyin, ahlaki idealleri kimliğine dâhil etmesinin sonucudur. Blasi'nin (1993) modeli, ahlaki geri çekilme yazınıyla birlikte düşünüldüğünde şu sonuca varılabilir: Birey, ahlaki bir kimliğe sahipse ya da kimliğiyle bütünleştiği ahlaki özelliklere oldukça önem veriyorsa, ahlaki anlayışı ile ahlaki davranışı arasındaki bağlantıyı mümkün olduğunca tutarlı bir biçimde korumaya çalışacak ve ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanmaktan kaçınacaktır. Bu noktadan hareket eden Aquino ve arkadaşları (2007), ahlaki anlayışla ahlaki davranış arasındaki benlik düzenleyici mekanizmaların ahlaki kimlik olarak kavramsallaştırılabileceğini öne sürmüştür. Böylece ahlaki kimlik çarpıcı hale getirildikçe ve/veya ahlaki kimliğe verilen önem arttıkça benlik yaptırımları güçlenecek ve bireyin ahlaki geri çekilme mekanizmaları aracılığıyla ahlaki failliği etkisiz hale getirme olasılığı da azalacaktır. Araştırmalar bu hipotezi doğrulamıştır (Aquino ve ark., 2007; Detert ve ark., 2008; Reed ve Aquino, 2003). Bu çalışmada ise, her bir farklı ahlaki temel koşulundaki ahlaki geri çekilme farklılaşmalarında ahlaki kimliğe verilen önemin rolü incelenmiştir.

Yöntem

Örneklem

Araştırmanın örneklemini, Aydın ilinde Adnan Menderes Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürmekte olan 512 gönüllü üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Elverişlilik örneğiyle ulaşılan katılımcılar, Arkeoloji (%27.1), Beslenme ve Diyetetik (%10), Biyoloji (%2), Ebelik (%1), Felsefe (%3.3), Hemşirelik (%1.4), Kimya (%8.2), Matematik (%6.8), Okul Öncesi Öğretmenliği (%0.2), Sosyoloji (%9), Tarih (%9.2) ve Türk Dili ve Edebiyatı (%21.8) lisans programlarında öğrenim görmektedir. Katılımcıların 330'u kadın (%64.5), 158'i erkektir (%30.9). 24 katılımcı (%4.7) cinsiyetini belirtmemiştir. Yaşları 17 ile 35 arasında değişmekte ve ortalama yaşları 21.49'dur ($S = 2.08$).

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçekleri, Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği, Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği, Sağ Kanat Yetkencilik Ölçeği, Dini Yönelim Envanteri ve Demografik Bilgi Formu kullanılmıştır.

Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçekleri. Bu çalışmayı da içeren tez çalışmasındaki (Yalçın, 2014) farklı bir örnekleme geliştirilen ölçekler, siyasal yaşamda tartışma konusu olan belirli ahlaki durumlarda gerçekleşen beş farklı ahlaki ilkenin ihlalini (adalet/karşılıklılık, zarar verme/bakım, saflık/kutsallık, otorite/saygı ve iç grup/sadakat) içeren senaryolardan (işten tazminatsız ve gerekçesiz çıkarmak, işkence yapmak, ölümlere saygısızlık, yaşlı birine saygısızlık ve bayrağa saygısızlık) ve bu senaryolara ilişkin Likert tipi sorulardan oluşmaktadır. Beş farklı senaryo için hazırlanan sorular, bireylerin farklı ahlaki temellerle ilgili ahlaki ihlallere tanık olma durumunda ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanıp kullanmadıklarını, kullanıyorlarsa ne kadar kullandıklarını ölçmek amacıyla oluşturulmuştur. Soru formlarında ki senaryolar seçilirken Ahlaki Temeller Kuramı (Haidt ve Joseph, 2004; Haidt ve Graham, 2007), Darley'in (1992) görüşleri ve güncel siyasi meseleler; senaryolara ilişkin sorular oluşturulurken ise, Ahlaki Geri Çekilme Modeli'ne (Bandura, 1986; 1990a; 1999) ek olarak, nitel bir çalışmadan (Yalçın, 2014) elde edilen veriler temel alınmıştır. Senaryolara ilişkin altılı Likert tipindeki sorular ise (1 = Kesinlikle katılmıyorum; 6 = Kesinlikle katılıyorum), Ahlaki Geri Çekilme Modeli'nin (Bandura, 1986) önerdiği sekiz ahlaki geri çekilme mekanizmasını ve nitel çalışmada (Yalçın, 2014) ortaya çıkan diğer bir mekanizmayı (*duygusal gerekçelendirme*) kullanma ya da kullanmamayı ortaya çıkarıcı biçimde, daha önce geliştirilmiş araçlardan da (Bandura ve ark., 1996; Jackson ve Gaertner, 2010; McAlister ve ark., 2006) yararlanılarak hazırlanmıştır. Faktör analizinde ölçeklerin, Bandura'nın (1986) Şekil 1'de gösterilen gruplandırmasına uygun olarak, Adalet/Karşılıklılık, Zarar Verme/Bakım, Saflık/Kutsallık ve İç Grup/Sadakat Ölçekleri'nin üçer faktörlü (kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği, davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması alt ölçeği ve kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği), Otorite/Saygı Ölçeği'nin ise tek faktörlü yapıda oldukları görülmüştür. Bu çalışmada alt ölçekler kullanılmamıştır. Ölçeklerden alınan puan arttıkça, ahlaki geri çekilme düzeyi artmaktadır. Belirtilen geliştirme çalışmasında, alanyazınla tutarlı bir biçimde, ölçeklerin saldırganlıkla ve ölüm cezasına ilişkin tutumlarla pozitif yönde anlamlı; empatiyle ise negatif yönde anlamlı bir ilişkisi olduğu

bulunmuştur. Cronbach alfa yöntemiyle hesaplanan iç tutarlılık katsayısı Adalet/Karşılıklılık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği için .75 (12 madde; $N = 371$), Zarar Verme/Bakım İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği için .85 (11 madde; $N = 361$), Safılık/Kutsallık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği için .74 (10 madde; $N = 364$), Otorite/Saygı İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği için .84 (7 madde; $N = 366$) ve İç Grup/Sadakat İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği için ise .73 (10 madde; $N = 345$) olarak hesaplanmıştır. Ölçeklerin test-tekrar test güvenilirlik katsayılarının .70'nin üzerinde olduğunu gösteren geliştirme çalışması, ölçeklerin zaman boyu tutarlı olduklarına işaret etmektedir. Bu çalışmada ise, Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları adalet/karşılıklılık için .78, zarar verme/bakım için .72, safılık/kutsallık için .70, otorite/saygı için .87 ve iç grup/sadakat için .71 olarak hesaplanmıştır.

Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği (SBYÖ). Orijinali, Sidanius ve Pratto (1999) tarafından geliştirilen ölçek, "1" (hiç katılmıyorum) ile "7" (tamamen katılıyorum) arasında değişen Likert tipi bir ölçektir. Ölçekten alınan yüksek puanlar yüksek sosyal baskınlık yönelimine, düşük puanlara düşük sosyal baskınlık yönelimine işaret etmektedir. Sidanius ve Pratto (1999) tarafından 14 ayrı ülkede yapılan güvenilirlik çalışmalarında Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı en düşük .66, en yüksek .92 olarak bulunmuştur. Karaçanta (2002), Türkçe'ye uyarladığı ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısını .85, test-tekrar test güvenilirliğini .86, tek ve çift numaralı maddeler temel alınarak yapılan iki yarım güvenilirliğini ise .79 olarak bulmuştur. Bu çalışmada ise Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı, .84 olarak hesaplanmıştır.

Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği. Orijinali, Aquino ve Reed (2002) tarafından geliştirilen ölçek, insanların ahlaki özelliklerine ölçüde benlik-kavramlarının merkezinde gördüklerini ölçmektedir. Katılımcılara dokuz sıfattan oluşan bir liste verilmekte (bakım verici, şefkatli, adil, arkadaş canlısı, cömert, yardımsever, gayretli, dürüst ve iyi kalpli) ve bunların bir kişiyi tanımlayabilecek özellikler olduğu söylenmektedir⁴. Daha sonra 1'den (kesinlikle katılmıyorum) 6'ya (kesinlikle katılıyorum) uzanan Likert tipi bir ölçekte bu sıfatların her birinin kendi kimliklerinin önemli bir kısmını ne ölçüde temsil ettiğini oranlamaları istenmektedir. Aquino ve Reed (2002), içselleştirme (5 madde; örn., "Bu özelliklere sahip biri olmak, kim olduğumun önemli bir parçasıdır.") ve sembolleştirme (5 madde; örn., "Çoğunlukla bu özelliklere sahip olduğumu gösteren kıyafetler giyerim.") olmak üzere iki alt faktör saptadıkları ölçeğin

Cronbach alfa katsayısının iki farklı örneklemede .85 ve .83 olduğunu belirtmektedir. Ölçek, bu çalışma kapsamında Türkçe'ye çevrilmiş ve çeviri iki hakemden önerileri doğrultusunda düzeltilmiştir. Bu çalışmada yapılan varimax rotasyonlu temel bileşenler analizi sonucunda özdeğeri 1'in üzerinde üç bileşen ortaya çıksa da (sırasıyla 2.8, 1.7 ve 1.2), orijinal ölçeğin kuramsal olarak iki bileşen önermesinden ve yamaç-plato grafiğinden yola çıkılarak, analiz iki bileşenle tekrarlanmıştır. Buna göre, Türkçe ölçek maddelerinin Aquino ve Reed'in (2002) orijinal çalışmalarında rapor ettikleri haliyle tutarlı biçimde ilgili bileşenin altına yüklendiği görülmüştür (faktör yükleri .55 ile .75 arasındadır). İki bileşen birlikte toplam varyansın %45.5'ini açıklamaktadır⁵. Ahlaki kimliğin daha özel bir yönünü oluşturan içselleştirme (içselleştirilmiş ahlaki kimlik) boyutu, ahlaki özelliklerin ne derece benlik kavramının merkezinde olduğuna; ahlaki kimliğin daha çok sosyal yönü olarak tanımlanabilecek sembolleştirme (sembolleştirilmiş ahlaki kimlik) boyutu ise ahlaki özelliklerin yanıtlayıcının eylemlerini ne ölçüde yansıttığına işaret etmektedir. Bu çalışmada Cronbach alfa yöntemiyle hesaplanan iç tutarlılık katsayısı içselleştirme boyutu için .63 ve sembolleştirme boyutu için ise .70 olarak hesaplanmıştır.

Sağ Kanat Yetkencilik Ölçeği. Altmeier (2006) tarafından otoriter saldırganlık, otoriter itaat ve gelenekselliği ölçmek amacıyla geliştirilen ölçek dokuzlu Likert tipindedir. Güldü (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçek, yüksek sağ kanat yetkencilik ve düşük sağ kanat yetkencilik olmak üzere 2 boyuttan oluşmaktadır ve ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .85'tir. Bu çalışmada ise yalnızca toplam puanı kullanılan ölçeğin, Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı, toplam puan için .86 olarak hesaplanmıştır.

Dini Yönelim Envanteri. Düşünce, davranış ve duygu boyutlarından oluşan Dini Yönelim Envanteri, Onay (2002) tarafından geliştirilen dört dereceli Likert tipi bir ölçektir. Ölçek, dini yönelimi üç alt boyutta (düşünce boyutu, davranış boyutu ve duygu boyutu) değerlendirmektedir. Ölçekten elde edilen puanın yüksek olması artan dini yönelim düzeyini göstermektedir. Onay (2002) 157 kişi ile yaptığı çalışmada ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısını .83 olarak bulmuştur. Bu çalışmada ise Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı, toplam puan için .90 olarak hesaplanmıştır.

Demografik Bilgi Formu. Katılımcıların yaşı, cinsiyeti, siyasal görüşü (ideoloji) ve sosyoekonomik durumuna ilişkin soruları içermektedir. Katılımcılardan siyasal ideolojilerini 9'lu Likert tipi ölçek ($I = Aşırı sağ, 9 = Aşırı sol$) üzerinden belirtmeleri istenmiştir.

4 Aquino ve Reed'e (2002) göre, ahlaki kimlik, kolektif olarak paylaşılan bu ahlaki karakteristiklerden oluşmaktadır.

5 Ölçeğin Türkçe maddelerine ulaşmak için Yalçın'a (2014) bakınız.

Tablo 1. Araştırma Değişkenleri Arasındaki Korelasyonlar

Değişken	1	2	3	4	5	6
1. Ahlaki Geri Çekilme	-					
2. Adalet/ Karşılıklılık	.59**	-				
3. Zarar Verme/ Bakım	.66**	.24**	-			
4. Safflık/ Kutsallık	.45**	.11*	.09	-		
5. Otorite/ Saygı	.60**	.22**	.3**	.05	-	
6. İç Grup/ Sadakat	.42**	.04	.16**	.08	.06	-
7. Sosyal Baskınlık	.37**	.2**	.29**	.16**	.31**	.03
8. Ahlaki Kimlik	-.09	-.08	.0	-.04	-.12**	-.11*
8i. İçselleştirme	-.27**	-.16**	-.04	-.16**	-.2**	-.2**
8ii. Sembolleştirme	.07	.01	.04	.06	-.02	-.01
9. Yetkencilik	.18**	.16**	.27**	-.1*	.28**	-.1
10. Dini Yönelim	.06	.01	.16**	-.14**	.16**	-.11*
11. Yaş	-.08	-.13	-.04	.02	-.05	.05
12. Aylık Gelir Düzeyi	.03	.0	.1*	.05	.01	.05
13. Siyasal Görüş***	.22**	.18**	.23**	-.11*	.3**	-.02

Not 1. * $p < .05$, ** $p < .01$.

Not 2. 1- Aşırı sol, 9- Aşırı sağ.

İşlem

Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçekleri'ne ek olarak Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği, Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği, Sağ Kanat Yetkencilik Ölçeği, Dini Yönelim Envanteri ve Demografik Bilgi Formu, bu sırayla, katılımcılara sınıf ortamında dağıtılmıştır. Ölçekleri doldurmaya başlamadan önce katılımcılara araştırma kapsamıyla ilgili bilgi verilmiş, kimliklerinin gizli kalacağı ve gönüllülüğün esas alındığı belirtilmiştir. Uygulamalar Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu'nu onaylayan katılımcılarla gerçekleştirilmiştir. Uygulama sonrasında katılımcılardan uygulama hakkında bilgi isteyenler bilgilendirilmiştir.

Bulgular

Çalışmada kullanılan bireysel değişkenlerin her birinin (siyasal ideoloji, sosyal baskınlık yönelimi, dini yönelim, içselleştirilmiş ahlaki kimlik ve sağ kanat yetkencilik), ahlaki geri çekilmeyi ne kadar yordadığının belirlenmesi amacıyla her bir ahlaki ilkenin ihlali (adalet/karşılıklılık, zarar verme/bakım, safflık/kutsallık, otorite/saygı ve iç grup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme) için çok değişkenli regresyon analizi uygulanmıştır. Analizlere başlamadan önce, değişkenler, çoklu bağlantı açısından değerlendirilmiştir. Araştırmada

değişkenler arasındaki korelasyonlardan hiçbirisi .90'ın üzerinde değildir (bkz. Tablo 1). Ayrıca, elde edilen değişkenlerden oluşturulan alt ölçeklere ilişkin toplam puanlar diğer bir değişkenin puanlarının birleştirilmesiyle elde edilmemiştir. Çoklu bağlantı tanısı ile yapılan değerlendirmede Tolerans skoru .1'in altında ve VIF değeri 10'un üzerinde hiçbir değişken olmadığı görülmüştür (Kenny, 2014). Buna göre, çoklu bağlantı sorunu yoktur.

Yordanan değişkenler, Ahlaki Geri Çekilme Ölçekleri'ne ilişkin toplam puanlardır. Katılımcıların Siyasal İdeoloji, Sosyal Baskınlık Yönelimi, Dini Yönelim, Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği'nin içselleştirme alt ölçeği ve Sağ Kanat Yetkencilik Ölçek puanları ise yordayıcı değişkenlerdir. Yordayıcı değişkenler tek blok halinde eş zamanlı olarak analize girilmiş ve yordanan değişkendirdeki değişimi açıklama güçleri değerlendirilmiştir. Analizde cinsiyet kontrol edilmiştir. Ahlaki geri çekilmenin farklı boyutlarının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Bireysel Değişkenlerin Adalet/Karşılıklılık Ahlaki İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilmeyi Yordaması. Analiz sonucu, siyasal görüş, sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkencilik, dini yönelim ve içselleştirilmiş ahlaki kimliğin, katılımcıların adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %8'ini açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki

Tablo 2. Katılımcıların Ahlaki Geri Çekilme Puanlarının Yordanmasında Bireysel Değişkenlerin Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Yordayıcı Değişkenler	R	ΔR2	β	t	ΔF	R	ΔR2	β	t	ΔF
	Adalet/ Karşılıklılık					Zarar Verme/Bakım				
Aşama I	.06	.00			1.16	.21	.04			14.26***
Cinsiyet			-.06	-1.79				-.21	-3.78***	
Aşama II	.29	.08			5.81***	.40	.12			9.07***
Siyasal Görüş			.11	1.73				.08	1.24	
Sosyal Baskınlık			.12	2.12*				.24	4.40***	
Sağ Kanat Yetkecilik			.13	1.63				.16	1.98*	
Dini Yönelim			-.04	-.54				.00	.05	
İçselleştirilmiş Ahlaki Kimlik			-.16	-2.96**				-.05	-.97	
	Saflık/Kutsallık					Otorite/Saygı				
Aşama I	.01	.00			.01	.16	.03			9.01**
Cinsiyet			-.01	-1.10						
Aşama II	.29	.08			5.67***	.46	.19			15.72***
Siyasal Görüş			-.06	-.94				.21	3.58***	
Sosyal Baskınlık			.17	2.96**				.22	4.31***	
Sağ Kanat Yetkecilik			-.08	-.94				.15	2.06*	
Dini Yönelim			-.08	-.99				-.01	-.09	
İçselleştirilmiş Ahlaki Kimlik			-.14	-2.51*				-.12	-2.30*	
	İç Grup/Sadakat									
Aşama I	.08	.01			1.95					
Cinsiyet										
Aşama II	.23	.06			3.34**					
Siyasal Görüş			.05	.79						
Sosyal Baskınlık			.02	.33						
Sağ Kanat Yetkecilik			-.14	-1.75						
Dini Yönelim			-.04	-.49						
İçselleştirilmiş Ahlaki Kimlik			-.14	-2.59*						

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

ki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır ($F_{5,320} = 5.05$, $p < .001$). Analize dâhil edilen her bir değişkenin adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelenmiş ve sosyal baskınlık yöneliminin ($\beta_{SBY} = .12$, $t = 2.12$, $p < .05$, $\eta^2 = .27$, %95 CI = [.00, .12], $sr^2 = .11$) ve içselleştirilmiş ahlaki kimliğin ($\beta_{AK} = -.16$, $t = -2.96$, p

$< .01$, $\eta^2 = .07$, %95 CI = [-.58, -.12], $sr^2 = -.16$) adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olduğu belirlenmiştir. Buna göre, sosyal baskınlık yöneliminden alınan puanların artması ve içselleştirilmiş ahlaki kimlikten alınan puanların azalması, adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artışla ilişkilidir.

Bireysel Değişkenlerin Zarar Verme/Bakım Ahlaki İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilmeyi Yordaması. Analiz sonucu, siyasal görüş, sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkecilik, dini yönelim ve içselleştirilmiş ahlaki kimliğin, katılımcıların zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %12'sini açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır ($F_{5,313} = 10.24, p < .001$). Analize dâhil edilen her bir değişkenin zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelendiğinde, sosyal baskınlık yöneliminin ($\beta_{SBY} = .24, t = 4.40, p < .001, \eta^2 = .21, \%95 CI = [.07, .18], sr^2 = .23$) ve sağ kanat yetkecilik ($\beta_{SKY} = .16, t = 1.98, p < .05, \eta^2 = .32, \%95 CI = [.00, .10], sr^2 = .10$) zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olduğu belirlenmiştir. Sosyal baskınlık yönelimi ve sağ kanat yetkecilik artışının zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayla ilişkili olduğu görülmüştür.

Bireysel Değişkenlerin Safılık/Kutsallık Ahlaki İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilmeyi Yordaması. Analiz sonucu, siyasal görüş, sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkecilik, dini yönelim ve içselleştirilmiş ahlaki kimliğin, katılımcıların safılık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %8'ini açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin safılık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır ($F_{5,319} = 4.72, p < .001$). Analize dâhil edilen her bir değişkenin safılık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelenmiş ve sosyal baskınlık yöneliminin ($\beta_{SBY} = .17, t = 2.97, p < .01, \eta^2 = .24, \%95 CI = [.03, .13], sr^2 = .16$) ve içselleştirilmiş ahlaki kimliğin ($\beta_{AK} = -.14, t = -2.50, p < .05, \eta^2 = .08, \%95 CI = [-.46, -.06], sr^2 = -.13$) safılık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olduğu belirlenmiştir. Buna göre, sosyal baskınlık yöneliminden alınan puanların artması ve içselleştirilmiş ahlaki kimlikten alınan puanların azalması, adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayla ilişkilidir.

Bireysel Değişkenlerin Otorite/Saygı Ahlaki İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilmeyi Yordaması. Analiz sonucu, siyasal görüş, sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkecilik, dini yönelim ve içselleştirilmiş ahlaki kimliğin, katılımcıların otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %21'ini açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkıların

anlamlı olduğu belirlenmiştir ($F_{5,332} = 14.92, p < .001$). Her bir değişkenin otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelendiğinde, siyasal görüşün ($\beta_{SG} = .21, t = 3.58, p < .001, \eta^2 = .09, \%95 CI = [.35, 1.20], sr^2 = .17$), sosyal baskınlık yöneliminin ($\beta_{SBY} = .22, t = 4.31, p < .001, \eta^2 = .25, \%95 CI = [.06, .15], sr^2 = .21$) ve içselleştirilmiş ahlaki kimliğin ($\beta_{AK} = -.12, t = -2.30, p < .05, \eta^2 = .10, \%95 CI = [-.41, -.03], sr^2 = -.11$) otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olduğu belirlenmiştir. Buna göre, sağ siyasal görüş düzeyinin artması, sosyal baskınlık yöneliminden alınan puanların artması ve içselleştirilmiş ahlaki kimlikten alınan puanların azalması, otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayla ilişkilidir.

Bireysel Değişkenlerin İç Grup/Sadakat Ahlaki İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilmeyi Yordaması. Siyasal görüş, sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkecilik, dini yönelim ve içselleştirilmiş ahlaki kimliğin, katılımcıların iç grup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %5'ini açıklamaktadır. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin iç grup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır ($F_{5,322} = 15.44, p < .01$). Analize dâhil edilen her bir değişkenin iç grup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelenmiş ve içselleştirilmiş ahlaki kimliğin ($\beta_{AK} = -.14, t = -2.59, p < .05, \eta^2 = .10, \%95 CI = [-.49, -.07], sr^2 = -.14$) iç grup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olduğu belirlenmiştir. İçselleştirilmiş ahlaki kimlikten alınan puanların azalması, iç grup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayla ilişkili olduğu saptanmıştır.

Tartışma

Ahlaki geri çekilme yazını, ahlaki temellerin farklılaştığına ilişkin yaygın bir görüş olmasına karşın yalnızca zarar verme/bakım ahlaki temeli üzerinden ilerlemiştir. Ahlaki geri çekilmeyle bireysel değişkenler arasındaki ilişkilerin farklı ahlaki temeller boyunca incelendiği herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmanın amacı, farklı ahlaki ilkelerin ihlal edildiği koşullarda ahlaki geri çekilmenin bireysel değişkenlere göre nasıl farklılaştığını göstermektir. Bu farklılaşmayı araştırırken, örgütlerin ve örgütlere bağlı birimlerin gerçekleştirdiği ahlaki ihlallere odaklanılmış ve siyasal meselelerde ahlaki geri çekilmede kritik öneme sahip olduğu düşünülen siyasal ideoloji, sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkecilik, dindarlık ve ahlaki kimliğe verilen önem değişkenlerinin ahlaki geri çekilmeyle ilişkisi incelenmiştir.

Bulgular, aşırı soldan aşırı sağa uzanan siyasal görüşle ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkinin adalet/karşılıklılık, zarar verme/bakım ve otorite/saygı koşullarında olumlu yönde anlamlı, saflık/kutsallık koşulunda olumsuz yönde anlamlı olduğunu gösterir; iç grup/sadakat koşulunda, siyasal görüşün yalnızca kullanılan kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleriyle olumsuz yönde anlamlı olduğunu göstermiştir. Önceki çalışmalarda, sol siyasal görüşten olanların zarar verme/bakım ve adalet/karşılıklılık temellerinin ihlaline daha duyarlı oldukları; sağ siyasal görüşten olanlarınsa saflık/kutsallık, iç grup/sadakat ve otorite/saygı temellerinin ihlaline daha duyarlı oldukları gösterilmiştir (Graham, Haidt ve Nosek, 2009; Haidt ve Hersh, 2001; McAdams ve ark., 2008). Otorite/saygı koşulu dışındaki bulguların, ahlaki temel ayrımına ilişkin çalışmalarla tutarlı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, hangi bireysel değişkenlerin katılımcıların ahlaki geri çekilme puanlarını daha iyi yordadığının değerlendirildiği analizlerde, siyasal görüşün katkısının yalnızca otorite/saygı koşulunda ılımlı düzeyde anlamlı olduğu, diğer koşullarda anlamlı olmadığı görülmüştür. Ahlaki geri çekilme ile siyasal ideoloji arasındaki ilişkiye odaklanan önceki az sayıda çalışmadan birinde Jackson ve Gaertner (2010), farklı ideolojilere sahip bireyler arasında ahlaki geri çekilme açısından herhangi bir farka rastlamamıştır. Önceki ahlaki temel çalışmalarından farklı olarak bu çalışmada, katılımcıların ahlaki ihlalleri farklı ahlaki temellerle ne derecede ilgili buldukları değil, bu farklı ahlaki temellerin ihlaline tanık olan bireylerin ahlaki geri çekilme düzeyleri ölçülmüştür. Bu sonuçlar doğrultusunda, Ahlaki Temeller Kuramı'nın önerdiği siyasal görüşe ilişkin ayrımın, ahlaki geri çekilme düzeyinde doğrulanmadığı söylenebilir. Bu, en azından sağ-sol siyasal görüş farklılıkları için doğrudur, fakat ideolojinin farklı görünümünde durum böyle olmayabilir. Nitekim, ideolojinin farklı görünümleri olarak sağ kanat yetkecilik ve sosyal baskınlık yöneliminin ahlaki geri çekilme üzerinde oynadığı role bakıldığında, Ahlaki Temeller Kuramı'nın önermeleriyle tutarlı sonuçlar göze çarpmaktadır.

Beklendiği gibi, SBY ile ahlaki geri çekilme ölçümleri (iç grup/sadakat koşulu dışında) arasında olumlu yönde ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu bulgular, her ne kadar yalnızca zarar verme/bakım ahlaki temeli içinde tanımlanmış bir ahlaki ihlale ilişkin olarak çalışılmış olsalar da, SBY ile ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkiye odaklanan önceki çalışmaların bulgularıyla tutarlıdır (Costello ve Hodson, 2009; Hodson ve Costello, 2007; Jackson ve Gaertner, 2010; Passini, 2008). Bu çalışmada, SBY'si yüksek olanların zarar verme/bakım ahlaki temelini yanı sıra, adalet/karşılıklılık, saflık/kutsallık ve otorite/saygı ahlaki temelleri içinde tanımlanmış ahlaki ihlallerde de ahlaki geri çekilme düzeylerinin yüksek olduğu gösterilmiştir. Ayrıca, diğer bireysel değişkenlerin

ahlaki geri çekilme üzerindeki etkileri çıkarıldığında da sosyal baskınlık yöneliminin etkisinin devam ettiği belirlenmiştir. Çağlar boyunca, bazılarının diğerlerinden daha üstün olduğunu kanıtlamak isteyen insanlar, "üstün" olanların, güçlerini, doğrudan Tanrı'dan, kanlarındaki saflıktan ya da gruplarının biricikliğinden aldıklarını iddia etmişlerdir. Bu göstergelerdeki "üstünlük" vurgusu, otorite/saygı, saflık/kutsallık ve iç grup/sadakat ahlaki temelleri içinde inşa edilen ahlaki değerlerle (bkz. Haidt ve ark., 2009), hiyerarşiyi güçlendirici mitlere olan inançların (bkz. Pratto ve ark., 1999) bir şekilde birlikte oluştuğunu ve/veya değiştiğini akla getirmektedir. Nitekim Haidt ve arkadaşları (2009), SBY'si yüksek olan bireylerin iç grup/sadakat, saflık/kutsallık ve otorite/saygı ahlaki temelleri kapsamında inşa edilmiş değerleri, zarar verme/ bakım ve adalet/karşılıklılık temelleri içinde tanımlanan değerlerden daha fazla onayladıklarını göstermişlerdir. Bu çalışmada da Haidt ve arkadaşlarının (2009) bulgularıyla tutarlı olarak, SBY'si yüksek olan bireylerin, zarar verme/bakım ve adalet/karşılıklılık temellerini içeren ahlaki ihlallere daha az önem verdiklerine işaret eder biçimde, bu türden ahlaki ilkelerin ihlalinde daha fazla ahlaki geri çekilme bildirdikleri bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle, SBY'si yüksek olanlar, zarar verme/bakım ve adalet/karşılıklılık ilkelerinden, otorite konumundakileri savunma amacıyla vazgeçebilmektedirler. Yine, Haidt ve arkadaşlarının (2009) bulgularıyla tutarlı bir biçimde, SBY'si yüksek olanların saflık/kutsallık ilkesinin ihlali için görece daha düşük düzeylerde ahlaki geri çekilme bildirdikleri ve iç grup/sadakat ahlaki temeli içinde tanımlanan ahlaki ihlal için ahlaki geri çekilme ile SBY arasında ilişki olmadığı görülmektedir. Ahlaki ihlalin niteliği iç grup/sadakat ve/veya saflık/kutsallık olduğunda SBY'si yüksek olan bireyler daha az ahlaki geri çekilme yaşıyorlar gibi görünmektedir. Bununla birlikte, saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde de ahlaki geri çekilmeleri, SBY'si yüksek olan katılımcıların halihazırda daha fazla kaynağı olan (bu koşulda devleti temsil eden askerler) lehinde davranma eğiliminde olmalarıyla (Pratto ve ark., 1999) açıklanabilir. Otorite/saygı ilkesinin ihlalinde yüksek derecede ahlaki geri çekilme bildirimleri için de benzer bir açıklama yapılabilir. Öyle ki SBY'si yüksek olan katılımcıların, otorite/saygı ilkesinin ihlalinde yüksek derecede ahlaki geri çekilme bildirmelerinin, yaşa bağlı bir otorite/saygı ilkesi içinde tanımlanan değerlere önem vermek yerine, halihazırda daha fazla kaynağı olan (bu koşulda devleti temsil eden bir polis memuru) lehinde davranma eğilimlerinden (Pratto ve ark., 1999) kaynaklandığı söylenebilir.

Yetkecilik düzeyinin rolüne ilişkin önceki çalışmalarda, yetkecilik düzeyi arttıkça ahlaki geri çekilme düzeyinin de arttığı sonucunda tutarlı bulgular bulunmaktadır (Jackson ve Gaertner, 2010; Passini, 2008).

Öte yandan, bu çalışmalar yalnızca zarar verme/bakım ahlaki temelini ihlalinde ahlaki geri çekilmeyle ilgilidirler. Bu çalışmada da zarar verme/bakım ahlaki temelini ihlalinde ahlaki geri çekilmeyle sağ kanat yetkencilik düzeyinin birlikte arttığı görülmektedir. Buna ek olarak, sonuçlar adalet/karşılıklılık ve otorite/saygı ahlaki temellerinin ihlal edildiği koşullarda da ahlaki geri çekilmeyle sağ kanat yetkencilik düzeyinin birlikte arttığına işaret etmektedir. Ayrıca, iç grup/sadakat ahlaki temelini ihlal edildiği koşulda sağ kanat yetkencilik arttıkça ahlaki geri çekilmenin azaldığı görülmüştür. Çalışmada, sağ kanat yetkencilik Ahlaki Temeller Kuramı'yla (Haidt ve Graham, 2007; Haidt ve Joseph, 2004) birlikte düşünüldüğünde, yetkencilerin, daha çok saflık/kutsallık, otorite/saygı ve iç grup/sadakat ahlaki temellerine önem verdiklerinden (Haidt ve ark., 2009), söz konusu ahlaki temellerin ihlallerinde ahlaki geri çekilmeden kaçınacakları öngörülmüştür. Bu görüş, otorite/saygı koşulu dışında doğrulanmıştır. Bu çalışmada ele alınan sorulardan biri, ahlaki ihlalin öznesinin bir hükümet görevlisi ve nesnesinin yaşlı biri (yaşlı insanların en azından Türkiye'de otoriteyi temsil ettiği varsayılmaktadır) olduğu bir durumda yetkencilerin ne yapacağı üzerinedir. Öyle görülmektedir ki ahlaki ihlalin öznesi kurulu otorite olarak algıladıkları kişiler ya da kurumlar olduğunda (bu koşulda devleti temsil eden bir polis memuru) sağ kanat yetkenciler, ahlaki ihlalin niteliğine (bu koşulda yaşa bağlı bir otorite/saygı ilkesi) önem vermek yerine, kurulu otorite olarak algılanan bireyin ahlaki yükümlülüğünü hafifletmeye çalışmakta yani ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanmaktadırlar. Sonuç olarak, bu bulgular, bireylerin sağ kanat yetkencilik düzeylerinin, farklı ahlaki temellerin ihlallerinde, ahlaki geri çekilmeyle farklı ilişkiler ortaya koyduğuna ilişkin küçük de olsa bir kanıt olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte, hangi bireysel değişkenlerin katılımcıların ahlaki geri çekilme puanlarını daha iyi yordadığına bakılan analizlerde, sağ kanat yetkenciliğinin katkısının yalnızca zarar verme/bakım ve otorite/saygı koşulunda anlamlı olduğu, diğer koşullarda anlamlı olmadığı görülmüştür. Bu da sağ kanat yetkenciliğinin ahlaki geri çekilme üzerinde oynadığı rolün diğer bireysel değişkenlerden bağımsız olarak yalnızca zarar verme/bakım ve otorite/saygı koşulunda görünür olduğuna işaret etmektedir. Farklı ahlaki temellerin ihlalinde tanıklıkta ahlaki geri çekilmede bireysel değişkenlerin etkileşimine ilişkin daha fazla çalışmaya gereksinim duyulduğu söylenebilir.

Dindarlık ve ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda çelişkili bulgular göze çarpmaktadır (Hinrichs ve ark., 2012; Osofsky ve ark., 2005; Vitell ve ark., 2011). Bu çalışmada Dini Yönelim Envanteri'yle Zarar Verme/Bakım Ölçeği ve Otorite/Saygı Ölçeği arasında olumlu yönde anlamlı, Saflık/Kutsallık

Ölçeği ve İç Grup/Sadakat Ölçeği'yle ise olumsuz yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, Adalet/Karşılıklılık Ölçeği'yle arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Önceki çalışmalar, dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin daha çok saflık/kutsallık, otorite/saygı ve iç grup/sadakat ahlaki temellerine önem verdiklerine işaret etmektedir (Haidt ve Hersh, 2001; McAdams ve arkadaşları, 2008). Bu çalışmada ise benzer ilişkilerin tanık olunan ahlaki ihlallerde ahlaki geri çekilme için de geçerli olduğu gösterilmiştir. Ancak otorite/saygı koşulunda beklenen ilişki gözlenmemiştir. Türkiye'deki mevcut iktidar partisinin dindarlığı ön plana çıkarıyor olması (Hale ve Özbudun, 2009), bu çalışmada ahlaki ihlal öznelere olarak belirlenen devlet çalışanlarının da benzer biçimde dindar olarak algılanmasına, dolayısıyla dindarlık düzeyi yüksek bireyin o ahlaki ihlal öznesinin davranışına ilişkin yanlış bir değerlendirme yapmasına ve ahlaki geri çekilmesine yol açmış olabilir. Otorite/saygı koşulunda ahlaki ihlal nesnesinin mevcut iktidara karşı ayaklanan biri olarak görülmesinin bu türden bir etki yarattığı söylenebilir. Bununla birlikte, hangi bireysel değişkenlerin katılımcıların ahlaki geri çekilme puanlarını daha iyi yordadığının değerlendirildiği analizlerde, dini yönelimin katkısının hiçbir koşulda anlamlı olmadığı görülmüştür. Bu durumda dini yönelimin ahlaki geri çekilme üzerindeki rolünün diğer ilgili bireysel değişkenlerden bağımsız olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Van Pachterbeke ve arkadaşlarının (2011), yetkeci eğilimlerle dini düşüncelerin etkileşimini gösterdiği çalışmayla benzer biçimde, burada da dini yönelimin diğer bireysel değişkenlerle etkileşimi akla gelmektedir. Ancak araştırmanın temel amacından sapmamak ve yer kısıtlılığı nedeniyle bu etkileşimler sonraki çalışmalara bırakılmıştır.

Ahlaki kimlik çarpıcı hale getirildikçe ve/veya ahlaki kimliğe verilen önem arttıkça benlik yapılarının güçleneceğine ve bireyin ahlaki geri çekilme mekanizmaları aracılığıyla ahlaki failliği etkisiz hale getirme olasılığının da azalacağına ilişkin önceki çalışmaların bulgularının (Aquino ve ark., 2007; Detert ve ark., 2008; Reed ve Aquino, 2003), bu çalışmada da tekrarlanacağı ve ahlaki benliğe verilen önem arttıkça ahlaki geri çekilmenin azalacağı düşünülmüştür. Ancak, yalnızca adalet/karşılıklılık ve otorite/saygı koşullarında bu ilişkinin benzer bir örüntü gösterdiği belirlenmiştir. Bununla birlikte, Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği'nin içselleştirme boyutunda zarar verme/bakım koşulu dışındaki tüm koşullarda ahlaki kimliğe verilen önemle ahlaki geri çekilme arasında olumsuz yönde anlamlı ilişkiler olduğu bulunmuştur. Daha önce sözü edildiği gibi, içselleştirme alt boyutu, bir dizi ahlaki özelliğin benlik-kavramında ne derecede merkezi olduğuna işaret ederken, sembolleştirme alt boyutu kişinin bu özellikleri kamusal alanda ne derecede sergilediğiyle ilgilidir (Aquino ve Reed, 2002).

Böylece, ahlaki özellikleri benlik kavramları için daha önemli olan bireylerin ahlaki geri çekilmeden kaçındıkları söylenebilir. Diğer yandan, hangi bireysel değişkenlerin katılımcıların ahlaki geri çekilme puanlarını daha iyi yordadığına ilişkin analizlerde ise ahlaki kimliğe verilen önemin (içselleştirme boyutu), adalet/karşılıklık, saflık/kutsallık, otorite/saygı ve iç grup/sadakat koşullarında katkısının anlamlı olduğu bulunmuştur. Bu koşullarda içselleştirme düzeyi yüksek katılımcıların daha az ahlaki geri çekilme yaptıkları görülmektedir. Bu doğrultuda, içselleştirilmiş ahlaki benliğin, ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kullanılmasında koruyucu bir etkisi olduğu söylenebilir. Bu bulgular, bireyin, ahlaki bir kimliğe sahip olduğu ya da kimliğiyle bütünleştiği ahlaki özelliklere oldukça önem verdiği durumlarda, Aquino ve arkadaşlarının (2007) da belirttiği gibi, ahlaki anlayışı ile ahlaki davranışı arasındaki bağlantıyı mümkün olduğunca tutarlı bir biçimde korumaya çalıştığı ve ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanmaktan kaçındığına işaret etmektedir. Bu koruyucu etkisi ahlaki kimliğe verilen önemi, ahlaki geri çekilmede benzersiz bir konuma yükseltmektedir. Bu nedenle ahlaki geri çekilmeyle ilgili olarak ileride yapılacak çalışmalarda, belki de en ayrıntılı olarak ele alınması gereken değişkenin ahlaki kimlik olduğu söylenebilir.

Araştırma bulgularına genel bir çerçeveden bakıldığında, sosyal baskınlık yöneliminin ve ahlaki kimliğe verilen önemin, farklı ahlaki ilkelerin ihlal edildiği durumlar boyunca ahlaki geri çekilmeyi yordayan temel değişkenler olduğu görülmektedir. Ahlaki ihlalin niteliğinin ne olduğundan bağımsız olarak, sosyal baskınlık yönelimi yüksek olan bireylerin ahlaki geri çekilmeyi sürdürdüğü, ahlaki kimliğe yüksek derecede önem veren bireylerin ise hemen her koşulda ahlaki geri çekilmeden kaçındığı görülmüştür. Tanık olunan ahlaki ihlallerde ahlaki geri çekilmeye ilişkin farkındalığın artırılmasında ve örgütsel düzeyde alınabilecek olası önlemlerde bu iki bireysel değişkene özellikle dikkat edilmelidir. Elbette, daha önce benzer çalışmalar olmadığından bu bulguların sonraki çalışmalarla desteklenmesi gerekmektedir. Farklı ahlaki temellerdeki ahlaki ihlallere tanıklıkta ahlaki geri çekilme burada sunulandan farklı bağlamlarda da ele alınabilir. Örneğin, kadına yönelik şiddet, gruplararası çatışmalar ya da azınlıklara yönelik ayrımcı davranışlar kapsamında yürütülecek gelecekteki çalışmalar bu olguları anlamaya katkı sağlayacaktır. Ayrıca, ileri çalışmalarda bu çalışmada ele alınamamış bireysel değişkenlerin (örn., değerler, benlik kurguları, bilişsel karmaşıklık, belirsizliğe karşı hoşgörüsüzlük) yanı sıra durumsal değişkenlerin de (örn., ahlaki ihlali gerçekleştirenin ve ihlale maruz kalanın özellikleri, ölümülülüğün çarpıcı hale getirilmesi) ele alınması kuramsal ve uygulamaya dönük katkılar sunabilir.

Kaynaklar

- Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Altemeyer, B. (2006). The Authoritarians. (24.08.2016 tarihinde <http://home.cc.umanitoba.ca/~altemey/> adresinden alınmıştır.)
- Aquino, K. F. ve Reed, A., II. (2002). The self-importance of moral identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 1423-1440. doi:10.1037/00223514.83.6.1423
- Aquino, K., Reed, A., II, Thau, S. ve Freeman, D. (2007). A grotesque and dark beauty: How the self-importance of moral identity and mechanisms of moral disengagement influence cognitive and emotional reactions to war. *Journal of Experimental Psychology*, 43, 385-392. doi:10.1016/j.jesp.2006.05.013
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1990a). Mechanisms of moral disengagement. W. Reich (Ed.), *Origins of terrorism: Psychologies, ideologies, theologies, states of mind* içinde (161-191). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bandura, A. (1990b). Selective activation and disengagement of moral control. *Journal of Social Issues*, 46(1), 27-46. doi:10.1111/j.1540-4560.1990.tb00270.x
- Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*. [Special Issue on Evil and Violence], 3(3), 193-209. doi:10.1207/s15327957pspr0303_3
- Bandura, A. (2004). Selective exercise of moral agency. T.A. Thorkildsen ve H. J. Walberg (Ed.), *Nurturing Morality* içinde (37-57). Boston: Kluwer Academic.
- Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. V. ve Pastorelli, C. (1996). Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(2), 364-374. doi:10.1037/0022-3514.71.2.364
- Bandura, A., Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Pastorelli, C. ve Regalia, C. (2001). Sociocognitive self-regulatory mechanisms governing transgressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(1), 125-135. doi:10.1037/0022-3514.80.1.125
- Bandura, A., Underwood, B. ve Fromson, M. E. (1975). Disinhibition of aggression through diffusion of responsibility and dehumanization of victims. *Journal of Research in Personality*, 9(4), 253-269. doi:10.1016/0092-6566(75)90001-X

- Blasi, A. (1993). The development of identity: Some implications for moral functioning. G. G. Naom ve T. E. Wren (Ed.), *The moral self* içinde (99-122). Cambridge, MA: MIT Press.
- Bouchard Jr, T. J. (2009). Authoritarianism, religiousness, and conservatism: Is "obedience to authority" the explanation for their clustering, universality, and evolution. *The Biological Evolution of Religious Mind and Behavior*, 165-180.
- Bushman, B. J., Ridge, R. D., Das, E., Key, C. W. ve Busath, G. L. (2007). When god sanctions killing effect of scriptural violence on aggression. *Psychological Science*, 18(3), 204-207. doi:10.1111/j.1467-9280.2007.01873.x
- Costello, K. ve Hodson G. (2009). Exploring the roots of dehumanization: The role of animal-human similarity in promoting immigrant humanization. *Group Processes and Intergroup Relations*, 13(1), 3-22. doi:10.1177/1368430209347725
- Darley, J. M. (1992). Social organization for the production of evil. *Psychology Inquiry*, 3(2), 199-218. doi:10.1207/s15327965pli0302_28
- Detert, J. R., Treviño, L. K. ve Sweitzer, V. L. (2008). Moral disengagement in ethical decision making: A study of antecedents and outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 93(2), 374-391. doi:10.1037/0021-9010.93.2.374
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. M. Özcan (Çev.). İstanbul: Ayrintı.
- Ergil, D. (2000). Suicide terrorism in Turkey. *Civil Wars*, 3(1), 37-54. doi:10.1080/13698240008402430
- Ginges, J., Hansen, I. ve Norenzayan, A. (2009). Religion and support for suicide attacks. *Psychological Science*, 20(2), 224-230. doi:10.1111/j.1467-9280.2009.02270.x
- Graham, J., Haidt, J., Koleva, S., Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S. P. ve Ditto, P. H. (2012). Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism. *Advances in Experimental Social Psychology*, Baskıda.
- Graham, J., Haidt, J. ve Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 1029-1046. doi:10.1037/a0015141
- Grusendorf, J., McAlister, A., Sandstrom, P., Udd, L. ve Morrison, T. C. (2002). Resisting moral disengagement in support for war: Use of the "Peace Test" scale among student groups in 21 nations. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 8(1), 73-84. doi:10.1207/S15327949PAC08017
- Güldü, Ö. (2010). *Üniversite öğrencilerinde siyasi kimlik*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Haidt, J. ve Graham, J. (2007). When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research*, 20,98-116. doi:10.1007/s11211-007-0034-z
- Haidt, J., Graham, J. ve Joseph, C. (2009). Above and below left-right: Ideological narratives and moral foundations. *Psychological Inquiry*, 20(2-3), 110-119. doi:10.1080/10478400903028573
- Haidt, J. ve Graham, J. (2009). Planet of the durkheimians, where community, authority, and sacredness are foundations of morality. J. Jost, A. C. Kay ve H. Thorisdottir (Ed.), *Social and psychological bases of ideology and system justification* içinde (371-401). New York: Oxford.
- Haidt, J. ve Hersch, M. (2001). Sexual morality: The cultures and emotions of conservatives and liberals. *Journal of Applied Social Psychology*, 31, 191-221. doi:10.1111/j.1559-1816.2001.tb02489.x
- Haidt, J. ve Joseph, C. (2004). Intuitive ethics: How innately prepared intuitions generate culturally variable virtues. *Daedalus*, 133(4), 55-66. doi:10.1162/0011526042365555
- Hale, W. ve Özbudun, E. (2009). *İslamizm, demokrasi ve liberalizm in Turkey: The case of the AKP*. New York, NY: Routledge.
- Hinrichs, K. T., Wang, L., Hinrichs, A. T. ve Romero, E. J. (2012). Moral disengagement through displacement of responsibility: The role of leadership beliefs. *Journal of Applied Social Psychology*, 42(1), 62-80. doi:10.1111/j.1559-1816.2011.00869.x
- Hodson, G. ve Costello, K. (2007). Interpersonal disgust, ideological orientations, and dehumanization as predictors of intergroup attitudes. *Psychological Science*, 18(8), 691-698. doi:10.1111/j.1467-9280.2007.01962.x
- Jackson, L. E. ve Gaertner, L. (2010). Mechanisms of moral disengagement and their differential use by right-wing authoritarianism and social dominance orientation in support of war. *Aggressive Behavior*, 36(4), 238-250. doi:10.1002/ab.20344
- Jackson, L. E. ve Sparr, J. L. (2005). Introducing a new scale for the measurement of moral disengagement in peace and conflict research. *Conflict & Communication Online*, 4.
- Johnson, M. K., Rowatt, W. C. ve LaBouff, J. (2010). Priming Christian religious concepts increases racial prejudice. *Social Psychological and Personality Science*, 1(2), 119-126. doi:10.1177/1948550609357246
- Karaçanta, H. (2002). *Üniversite öğrencilerinin sosyal baskınlık yönelimi ve başka bazı değişkenler açısından karşılaştırılması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Kelly, R. J. (1998). Moral disengagement and the role of ideology in the displacement and diffusion of responsibility among terrorists. J. Kamerman (Ed.), *Negotiating responsibility in the criminal justice system içinde* (113-134). USA: Illinois.
- Kelman, H. C. ve Hamilton, V. L. (1989). *Crimes of obedience: Toward a social psychology of authority and responsibility*. New Haven and London: Yale University Press.
- Kenny, D. A. (2014). Multiple regression. (22.05.2015 tarihinde <http://davidakenny.net/cm/mr.htm> adresinden alınmıştır.)
- Leidner, B., Castano, E., Zaiser, E. ve Giner-Sorolla, R. (2010). Ingroup glorification, moral disengagement, and justice in the context of collective violence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(8), 1115-1129. doi:10.1177/0146167210376391
- Lewis, C. W. ve Nesselroth, S. H. (2014). Public Opinion on Government and Morality: Division and Inconsistency. *Public Integrity*, 17(1), 19-35. doi:10.2753/PIN1099-9922170102
- McAdams, D. P., Albaugh, M., Farber, E., Daniels, J., Logan, R. L. ve Olson, B. (2008). Family metaphors and moral intuitions: how conservatives and liberals narrate their lives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(4), 978-990. doi:10.1037/a0012650
- McAlister, A. L. (2001). Moral disengagement: Measurement and modification. *Journal of Peace Research*, 38(1), 87-99. doi:10.1177/0022343301038001005
- McAlister, A. J., Bandura, A., ve Owen, S. V. (2006). Mechanisms of moral disengagement in support of military force: The impact of Sept. 11. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25, 141-166. doi:10.1521/jscp.2006.25.2.141
- Onay, A. (2002). Dini yönelim ölçeği. *İslamiyat Dergisi*, 5(4), 181-192.
- Osofsky, M. J., Bandura, A. ve Zimbardo, P. G. (2005). The role of moral disengagement in the execution process. *Law and Human Behavior*, 29(4), 371-393, doi: 10.1007/s10979-005-4930-1.
- Passini, S. (2008). Exploring the multidimensional facets of authoritarianism: Authoritarian aggression and social dominance orientation. *Swiss Journal of Psychology* 67(1), 51-60. doi:10.1024/1421-0185.67.1.51
- Pichon, I., Boccato, G. ve Saroglou, V. (2007). Non-conscious influences of religion on prosociality: A priming study. *European Journal of Social Psychology*, 37(5), 1032-1045. doi:10.1002/ejsp.416
- Pratto, F. (1999). The puzzle of continuing group inequality: Piecing together psychological, social, and cultural forces in social dominance theory. *Advances in experimental social psychology*, 31, 191-263. doi:10.1016/S0065-2601(08)60274-9
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M. ve Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741-763. doi:10.1037/0022-3514.67.4.741
- Pratto, F., Sidanius, J. ve Levin, S. (2006). Social dominance theory and the dynamics of intergroup relations: Taking stock and looking forward. *European Review of Social Psychology*, 17(1), 271-320. doi:10.1080/10463280601055772
- Pratto, F., Tatar, D. G. ve Conway-Lanz, S. (1999). Who gets what and why: Determinants of social allocations. *Political Psychology*, 20(1), 127-150. doi:10.1111/0162-895X.00139
- Reed, A., II. ve Aquino, K. (2003). Moral identity and the expanding circle of moral regard toward outgroups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(6), 1270-1286. doi:10.1037/0022-3514.84.6.1270
- Saroglou, V. (2013). Religion, spirituality, and altruism. *The APA Handbook of Psychology, Religion and Spirituality*, 1, 1-19.
- Schlenker, B. R. (2008). Integrity and character: Implications of principled and expedient ethical ideologies. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 27(10), 1078-1125. doi:10.1521/jscp.2008.27.10.1078
- Schlenker, B. R., Chambers, J. R. ve Le, B. M. (2012). Conservatives are happier than liberals, but why? Political ideology, personality, and life satisfaction. *Journal of Research in Personality*, 46(2), 127-146. doi:10.1016/j.jrp.2011.12.009
- Shweder, R. A., Much, N. C., Mahapatra, M. ve Park, L. (1997). The "Big Three" of morality (autonomy, community, divinity) and the "Big Three" explanations of suffering. A. Brandt ve P. Rozin (Ed.), *Morality and health içinde* (119-169). New York: Routledge.
- Sidanius, J. ve Pratto, F. (1999). *Social dominance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Staub, E. (1993). The psychology of bystanders, perpetrators, and heroic helpers. *International Journal of Intercultural Relations*, 17(3), 315-341. doi:10.1016/0147-1767(93)90037-9
- Staub, E. (1999). The roots of evil: Social conditions, culture, personality, and basic human needs. *Personality and Social Psychology Review*, 3(3), 179-192, doi:10.1207/s15327957pspr0303_2
- Staub, E. (2003). *The psychology of good and evil: Why children, adults, and groups help and harm others*. New York: Cambridge University Press.

- Van Pachterbeke, M., Freyer, C. ve Saroglou, V. (2011). When authoritarianism meets religion: Sacrificing others in the name of abstract deontology. *European Journal of Social Psychology*, 41(7), 898-903. doi:10.1002/ejsp.834
- Vitell, S. J., Keith, M. ve Mathur, M. (2011). Antecedents to the justification of norm violating behavior among business practitioners. *Journal of Business ethics*, 101(1), 163-173. doi:10.1007/s10551-010-0717-5

- Yalçın, Ö. (2014). Ahlaki ihlallere tanıklıkta ahlaki geri çekilme: Ahlaki temel ve içgrup/dışgrup durumlarında gözlenen farklılıklar. *Yayınlanmamış doktora tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.